

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ
МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА З ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТА ПУБЛІЧНОЇ
ІСТОРІЇ

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
«АКТИВІЗМ ПАМ'ЯТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2024»

Студентка: Заславська Інга
Науковий керівник: к.і.н. Лягуша Антон

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр
за спеціальністю: 032 Історія та археологія

Київ 2025

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	3
ВСТУП	4
ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ	6
Комеморативні практики: теоретичні підходи	6
Активізм пам'яті	8
Активізм пам'яті в контексті перехідного правосуддя	13
МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	14
Джерельна база дослідження	16
ПРАКТИЧНИЙ РОЗДІЛ	17
Наявні об'єкти та практики пам'яті в містах Ірпінь та Вишгород	17
Порівняння підходів до меморіалізації	25
Обмеження та подальше дослідження	26
РЕКОМЕНДАЦІЇ	288
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	29
ДОДАТКИ	34
Координати місць пам'яті місто Ірпінь	34
Координати місць пам'яті місто Вишгород	35
Карта місць пам'яті Ірпінь	35
Карта місць пам'яті Вишгород	36
Приблизний перелік питань на інтерв'ю	37
Інформована згода на участь в дослідницькому проєкті «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024»	39
Акт передачі прав на інтерв'ю в межах дослідницького проєкту «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024»	Помилка!
Закладку не визначено.	

АНОТАЦІЯ

В магістерській кваліфікаційній роботі розглянуто феномен активізму пам'яті в російсько-українській війні в період 2014 по 2024 роки на прикладі двох міст Київської області - Вишгорода та Ірпеня. Основне дослідницьке питання: якою є роль активізму пам'яті в процесах локальної меморіалізації війни?

Методологія проведеного дослідження включає критику джерел, метод включеного спостереження, проведення та інтерпретацію глибинних інтерв'ю з долученими до процесів меморіалізації в обраних містах. Було розглянуто інституційні та низові практики пам'ятування. У теоретичному розділі проаналізовано історіографію, концепції місць пам'яті, активізму пам'яті та його ролі у перехідному правосудді. В практичній частині описано та проаналізовано наявні комеморативні об'єкти та практики в обраних громадах, досліджена відмінність у формах та змістах, описано виклики, з якими стикалась громада.

Ґрунтуючись на зібраних матеріалах результати дослідження демонструють, що в обраних містах до процесів збереження пам'яті про жертв російсько-української війни долучені інституційні та неінституційні актори. Активісти пам'яті швидше реагують на запит меморіалізації, в місті Ірпінь налагоджений діалог між представниками міської ради та активістами пам'яті, та більше варіативності в практиках та об'єктах пам'яті, натомість в місті Вишгород меншою мірою відбувається співпраця між представниками ОМС та активістами. Рекомендації, сформульовані в роботі, можуть стати практичними орієнтирами для місцевої влади та громадських ініціатив, зацікавлених у розвитку стійких, інклюзивних і чутливих до травми форм комеморації.

Ключові слова: активізм пам'яті, комеморація, місця пам'яті, перехідне правосуддя, війна, Ірпінь, Вишгород.

Кількість слів: 7520

ВСТУП

Меморіалізація загиблих у війні є важливою складовою формування колективної пам'яті та подальшої консолідації суспільства. У контексті російсько-української війни процеси збереження пам'яті про загиблих набувають особливої чутливості, гостроти та актуальності. Вони відбуваються у ситуації війни, що триває, поєднання офіційних політик пам'яті та низових, стихійних ініціатив, що прагнуть вшанувати загиблих, створити простори для осмислення трагедії, горювання та зберегти пам'ять для наступних поколінь.

Незважаючи на широке поле досліджень офіційної політики пам'яті в Україні, інституціоналізованої пам'яті, роль низових комеморативних практик залишається досі недостатньо вивченою. Низові ініціативи пам'яті нерідко можуть виступати альтернативними чи контрнарративними стосовно державних меморіальних проєктів, створюючи тактичну меморіалізацію, що не чекає офіційного наративу про пам'ятування війни. Термін “тактична меморіалізація” було запропоновано кураторками та дослідницями Катериною Семенюк та Оксаною Довгополовою та визначається як така, що “відбувається досить стихійно, без чіткого усвідомлення форми і змісту та виконує функцію переживання горя та травматичного досвіду” [PWMC, 2024].

В цій роботі я аналізую роль активізму пам'яті в процесах меморіалізації війни у двох українських містах Київської області - Ірпені та Вишгороді, які зазнали різного ступеня впливу російсько-української війни.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою осмислення того, як локальний активізм пам'яті впливає на процеси меморіалізації, які форми комеморативних практик виникають на місцевому рівні, як вони взаємодіють з офіційними наративами, та яким чином формують простір пам'яті в умовах війни. Рекомендації, надані в практичному розділі магістерської роботи, можуть бути використані активістами та місцевими органами влади для покращення практик меморіалізації та підтримки низових ініціатив, в процесах діалогу в громадах та допомогти органам місцевого самоврядування уникнути конфліктних способів при роботі з місцями пам'яті.

Основне дослідницьке питання роботи: “Якою є роль активізму пам’яті в процесах локальної меморіалізації війни в Ірпені та Вишгороді?”. Окрім того, додаткові дослідницькі питання, які я ставила перед собою були: які комеморативні практики представлені в українських громадах на прикладі міст Ірпінь та Вишгород? що вони позначають, фіксують, репрезентують? хто є акторами пам’яті у формуванні меморіального ландшафту Ірпеня та Вишгорода?”.

В теоретичному розділі було проаналізовано історіографію, розглянуто основні теоретичні підходи в комеморативних практиках, починаючи від концепцій Моріса Хальбвакса, П'єра Нора та Джея Вінтера до сучасних дослідників, таких як Анна Рігні, Семюель Мерріл та Іфат Гутман. У наступному підрозділі проведено огляд літератури щодо активізму пам’яті та проаналізовано його зв’язок із перехідним правосуддям.

Методологічна частина містить опис застосованих класичних історичних методів та якісних методів для дослідження - обрано глибинні інтерв'ю та включене спостереження, що дало нам змогу дослідити проблему з першоджерел та побачити “залученість” активістів та представників громади в процеси меморіалізації в містах. Також я описала обмеження методів та їхнє інструментальне використання під час роботи над дослідженням.

Також у розділі описана джерельна база проведеного дослідження, яка включає усні джерела, нормативні документи, самі об’єкти пам’яті, практики, соціальні мережі та локальні медіа.

У практичному розділі детально описано наявні об’єкти та практики пам’яті в містах Ірпінь та Вишгород, проведено їх аналіз на основі зібраного матеріалу. Завершують розділ практичні рекомендації для представників громад та органів місцевого самоврядування.

В додатках до роботи винесено таблиці зібраних даних про місця пам’яті в обраних містах, карти місць пам’яті, орієнтовний перелік питань для інтерв'ю, інформована згода на участь в дослідницькому проєкті “Активізм пам’яті російсько-української війни 2014-2024” та акт передачі прав на інтерв'ю в межах цього дослідницького проєкту.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Комеморативні практики: теоретичні підходи

З періоду перших досліджень, пов'язаних з роботою пам'яті в першій чверті 20 століття та по сьогоднішній день очевидна динаміка підходів до теми, варіативність розуміння самих практик, їх функціональність та зміст. Останнім часом багато уваги приділено інструменталізації пам'яті та використання пам'яті як механізму дипломатичних воєн тощо. В цьому розділі я намагаюся показати цю динаміку та визначити власну оптику, якою я користуюся в процесі дослідження.

На мою думку, варто почати з ідей Моріса Хальбвакса, який вважається засновником напрямку *memory studies*, розрізняючи історію як таку та пам'ять про минуле, яка є соціально детермінована. Він вважав, що спогади окремої людини не формуються ізольовано, а під впливом соціуму, і особиста пам'ять формується під впливом пам'яті груповою/суспільною. Як учень Дюркгейма, у дусі соціологізму, він прагнув визначити соціальну реальність як дійсність особливого роду та відкидав пояснення соціальних явищ на засадах психологізму, демонструючи, що те, що заведено вважати індивідуальним, насправді соціальне (Halbwachs).

Французький класик П'єр Нора в розумінні колективної пам'яті спирається на Моріса Хальбвакса, та пропонує концепт "місць пам'яті", який визначає як такі місця, де групи людей займаються публічною діяльністю, через яку вони виражають колективне спільне знання про минуле, на якому ґрунтується почуття єдності та індивідуальності групи [Nora]. В цьому визначення місця пам'яті є ключовими для політичної ідентифікації різних націй. Нора стверджує, важливим елементом таких місць, особливо є вписані в національні наративи, є штучність пишного офіційного церемоніалу на місцях пам'яті, адже це унеможлиблює глядачу інакше сприймати минуле, не через призму запропонованого наративу.

Місця пам'яті встановлюють та консолідують відчуття людської ідентичності. За Морісом Хальбваксом існує стільки пам'ятей, скільки й груп. За П'єром Нора місця пам'яті є пам'ятками через аспекти матеріального, символічного та функціонального. Тобто, це одночасно різні види меморіалізації й за жанровими, і за змістовими, і за формальними ознаками. Важливим

аспектом в утвердженні місць пам'яті є саме інтенція до пам'ятання та потенціал місця до метаморфоз, трансформацій, переозначень та ресемантизації [Nora].

Важливою ознакою для визначення місць пам'яті є їх прив'язка до історії певного простору як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Так, Нора підкреслює роль місць пам'яті в формуванні націй та національної ідентичності.

Унікальністю місць пам'яті є спосіб, в який сама пам'ять транслюється та зберігається. Адже такі місця та практики навколо них, в тому числі забезпечується вплетеністю в місто та урбаністичні досвіди колективної пам'яті, які в свою чергу залежать від політик пам'яті. Це важливо для нашої роботи, бо така оптика дозволила нам нижче проаналізувати особливості комеморативних місць, які виникли в різних громадах, в різній ситуації (громада, яка не перебувала в окупації та деокупована громада) тощо.

Отже, за П'єром Нора місця пам'яті є одночасно і фізичними, і символічними просторами, навіть уявою, але вони завжди показують спосіб меморіалізації та особливості репрезентацію

Натомість американський історик та фахівець у питаннях Першої світової війни Джей Вінтер пропонує звузити визначення терміну “місця пам'яті” до “фізичних місць, де відбуваються комеморативні акти” [Winter, с. 312]. Він виділяє три етапи цих комеморативних актів - спершу створюється комеморативна форма, далі йде закріплення цієї практики в пантеоні вшанування й святкування, потім відбувається розгалуження, трансформація, або зникнення цих місць пам'яті. “Раз за разом люди збираються в певних місцях, перед певними місцями пам'яті, щоб знайти сенс у величезних подіях минулого і спробувати пов'язати їх зі своїми власними меншими мережами соціального життя” [Winter, с. 324].

Вінтер говорить про те, що місця пам'яті виникають та існують, поки пов'язують життя людей із важливими подіями минулого. Таким чином, пам'ятні місця можуть зникати, коли перестають нести об'єднуючу та трансформуючу функції для суспільства.

“Комеморативний ритуал виживає, коли він вписаний у ритми життя громади і, зокрема, родини. Публічне вшанування триває тоді, коли воно виявляє перетини між національною історією та родинною історією. Саме це дає змогу людям, які народилися задовго після війн і революцій, вшановувати їх як невіддільну частину власного життя. Така передача спогадів протягом двох, а іноді й трьох поколінь надає сімейним історіям сили, яка часом перетворюється на активність пам'ятування (“activity of remembrance”) [Winter, с. 323].

Про питання ландшафту як пам'яті влучно писав австрійський письменник та журналіст Мартін Поллак в роботі “Отруєні пейзажі”: “Як живуть люди, як живемо ми з цим знанням, як даємо собі з ним раду, як узгоджуємо його з нашим побутом? Чи можемо ми після відкриття масового захоронення тими самими очима дивитися на ландшафт, де це трапилося і де ми, попри все, продовжуємо (чи мусимо) жити – бо тут наша домівка, наші будинки, поля? Чи викликають такі відкриття якісь зміни в людях? І не лише в них.” [Поллак, с. 78]

До хвилі інтересу до досліджень пам'яті поступово додалися дослідження неофіційних та неінституційних практик пам'ятання, які можна об'єднати в напрям досліджень активізму пам'яті.

В контексті дослідження пам'яті в Україні особливо важливим аспектом є осмислення наявних низових практик пам'ятання. Під низовими практиками ми розглядаємо такі, що виникають з ініціативи неінституційних акторів - родин загиблих, волонтерів, митців та інших та направлені на вшанування конкретних людей чи груп. Низові практики можуть бути відповіддю та реакцією на офіційну меморіалізацію, або на її відсутність. Родичі та близькі загиблих можуть не хотіти чекати на офіційну меморіалізацію, а шукають більш швидкий спосіб до вшанування. Ці практики можуть бути контрверсійними до офіційного наративу, пропонувати діалог. Ініціативи можуть конкурувати чи направляти офіційну меморіалізацію, що діє реактивно.

Активізм пам'яті

Ключовим поняттям, яке було розглянуто в цій роботі є активізм пам'яті. Я пропоную визначення цього терміну, як проактивну форму суспільної

соціальної дії, направлену на збереження, осмислення та інтерпретацію минулого, що виникає у відповідь на інституційні форми меморіалізації, або у відповідь на їх відсутність. Позиції та оптика активізму пам'яті можуть не завжди збігатись з офіційним наративом пам'ятування.

До форм активізму пам'яті я відношу акції протесту, тактичну меморіалізацію, альтернативні меморіали, збір свідчень постраждалих від війни та інші низові практики.

Активізм пам'яті або *memory activism* вважається доволі новим напрямом досліджень, ізраїльська дослідниця Іфат Гутман пропонує розглядати розквіт інтересу до цієї оптики як “активістський поворот у дослідженнях пам'яті” [Merrill, Rigney, 2024].

Австралійська дослідниця Андреа Хепворт пропонує розглядати його як “форму підтримки перехідного правосуддя, заснованого на принципах партисипативності” [Hepworth, 2023].

До практик активізму пам'яті можна зарахувати створення стихійних місць пам'яті, документацію свідчень жертв, акції протестів, хвилини мовчання та інше. Подібні “низові” комеморативні практики можуть кидати виклик “офіційній історії” війни або офіційному наративу, якщо він виключає незручні сторінки, викривлює факти чи викреслює частину жертв [Kent, 2019]. Цей напрям здебільшого досліджує практики зі збереження пам'яті про минуле, що може не вписуватись в офіційні або формалізовані комеморативні проєкти.

Так, сьогодні в Україні ми бачимо ініціативи, що діють, не очікуючі завершення війни, тим самим є акторами процесу створення майбутнього інклюзивного історичного наративу. Крім реальних практик - створення місць пам'яті, монументалізація, стихійні комеморативні практики, дошки пошани тощо, активізм пам'яті може включати в себе і документування, роботу з архівацією, збір свідчень, що надалі допоможе у притягненні до відповідальності країну агресора.

У 2023 році вийшла робота *The Routledge Handbook of Memory Activism* за редакції Іфат Гутман та Дженні Вюстенберг, що стала першим системним зібранням досліджень про активізм пам'яті. У 2024 році був опублікований спеціальний випуск журналу *SAGE Memory Studies Journal* під назвою “*Remembering Activism: Explorations in the memory-activism nexus*”. У збірці

було зібрано 12 досліджень, де проаналізовано як сучасні приклади, так і кейси активізму пам'яті в минулому [Merrill, Rigney, 2024].

Зокрема, роботі Лії Міхель Кент, яку ми згадували вище, досліджується роль та вплив практик пам'ятування, зокрема протестів чи проведення спільної меси від активістів, включно з громадськими організаціями, сім'ями загиблих та ветеранськими групами, щодо збереження пам'яті про конфлікти, що відбувалися в Тимор-Лешті та Ачех. Так в місті Лікіка локальні активісти збираються на щорічну акцію вшанування жертв геноциду в Східному Тиморі. Тут активісти збираються на католицьку месу, де вшановують загиблих та проводять пресконференцію, де вимагають притягнення до відповідальності членів TNI, індонезійської поліції та проіндонезійської міліції, які були причетні до вбивств. Після геноциду в Східному Тиморі було утворено комісію правди, проте її діяльність не призвела до жодного судового вироку винуватцям злочинів. Таким чином, активісти пам'яті опікуються репрезентацією забутої історії про військові злочини. [Kent, 2019].

Дослідниця Анна Рігні, на прикладі практик вшанування Паризької комуни, пропонує вивести аналіз комеморативних практик за рамки фокусу на травмі. Її теза полягає в тому, що спільна радість і надія може об'єднувати не гірше за спільне страждання. На жаль, в цьому ж дослідженні авторка цитує “Анну Кареніну” Льва Толстого про схожість щасливих сімей, з якої розвиває думку про те, що *“тоді щастя може бути таким же нерепрезентативним, як і травматичні події”*. [Rigney, 2018]

Міхаель Угарте в своїй рецензії аналізує роботу американського письменника Девіда Ріффа "In Praise of Forgetting" і закликає до критичного осмислення ролі пам'яті. Автор вважає, що інколи суспільству краще забути травматичні історичні події, ніж зберігати пам'ять про них. Ріфф застерігає, що без здатності забувати суспільства ризикують залишитися в пастці минулого та ризикують бути заключеними “в нескінченний цикл помсти, де пам'ять лише уможливлює наступне насильство”. Держава завжди інструменталізує історію, для підтримки й формування потрібного наративу, проте Ріфф застерігає також про інструменталізацію вже для легітимації чинної влади чи режиму [Ugarte, 2017].

Член Робочої групи ООН з питань насильницьких чи недобровільних зникнень (UN Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances)

Аріель Дуліцький у своїй статті наголошує на тому, що пам'ять не може бути нейтральною, вона виступає моральним зобов'язанням перед жертвами, способом їх визнання і символічної компенсації. Для Дуліцького, пам'ять не лише констатує насильство, а й є кроком для примирення та реформування всього суспільства [Dulitzky, 2014].

Для ілюстрації того, як активізм пам'яті працює на практиці, можна звернутися до конкретних прикладів.

Так, неігрове кіно може працювати як потужний механізм фіксації військових злочинів та збору свідчень учасників війни. Наприклад, стрічка "20 днів у Маріуполі" українського режисера Мстислава Чернова, яка здобула низку нагород, в тому числі й премію "Оскар" як найкращий повнометражний документальний фільм. Цей фільм можна розглядати як активізм пам'яті, в якому зафіксовано військові злочини росіян в російсько-українській війні, що триває, та завдяки якому вдалось привернути додаткову увагу міжнародної аудиторії.

Для кінофестивалів, що працюють на перетині документалістики й активізму була створена мережа Human Rights Film Network (HRFN), що є парасольковою організацією для більше, ніж 40 незалежних фестивалів. Як визначають самі засновники мережі, "кіно існує на передовій боротьби - боротьби за права та гідність людини, проти цензури та репресій. Кіно - надзвичайно потужний медіум. Воно може зворушити та надихнути глядачів: тих, хто може змінити світ на краще"[Human Rights Film Network].

В Україні з темою неігрового кіно на перетині з активізмом вже понад 20 років системно працює Міжнародний фестиваль документального кіно про права людини Docudays UA. В торішній програмі якого, наприклад, був представлений фільм "ДНК гідності", режисера Яна Баумгартнера, який одночасно можна розглядати і як сам акт, або маніфест меморіального активізму. Оператор тут фіксує масові поховання та ексгумацію тіл загиблих жертв балканських війн, одночасно в кадрі можна побачити і безпосередніх виконавців цієї роботи - антропологів, криміналістів, волонтерів, які роками ведуть роботи з пошуку та ідентифікації тіл, надаючи родичам жертв можливість для їх гідного поховання [Docudays UA, 2024].

Ще один український документальний фільм, який наразі перебуває на стадії розробки - "Окуповані", режисерок Тетяни Ганжи та Зої Фольк-Дамаскіної,

працює з такою темою, як сексуальне насилля під час війни, фіксуючи оповіді трьох жінок з України, Боснії та Німеччини, які переживши насилля над собою шукають шлях до власного зцілення [Arts & Rights].

Ще однією з форм активізму пам'яті може бути мітинги, протести та акції. Таким прикладом може служити діяльність Asociación Madres de Plaza de Mayo, або Матері площі травня - ініціатива жінок, що виходили з 1977 року на вулиці Аргентини з вимогою розпочати пошуки їх дітей, безслідно зниклих за час процесу національної реорганізації [Learning for Justice]. Ілюстративним прикладом в Україні сьогодні можуть бути щотижневі акції "Free Azov", які адвокатують звільнення полонених військових.

До практик активізму пам'яті відноситься і стихійна комеморація, наприклад, прапорці на Майдані Незалежності чи Стіна пам'яті на стіні Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря. Це одночасно і спосіб зафіксувати, і інструмент, який дозволяє зробити видимими втрати, в тому числі - іноземним журналістам і урядовцям, це й простір колективного горювання і запит на розробку постійних меморіалів.

Також зараз у багатьох українських містах створюються мурали, присвячені загиблим військовим чи волонтерам, що також можна віднести до активізму пам'яті, за умови низової інтенції до їх створення, хоча це й доволі дискусійна практика.

Як одну зі стратегій активізму пам'яті можна розглядати й переосмислення вже наявних форм через додаткову інтервенцію, нашаровуючи нове значення. В українському контексті найбільш впізнаваним об'єктом, який проходить цю трансформацію, можна вважати пам'ятник Леніну на Бесарабській площі та усі мистецькі інтервенції, що відбувається з залишками постаменту з 2014 року. Цікавим є те, що проіснувавши десять років активізм пам'яті навколо колишнього пам'ятника пропонується наразі унормувати й естетизувати, та за ініціативи міської ради перетворивши цей простір на фонтан [Хмарочос, 2022].

В Україні існує багато ініціатив та практик, які можна віднести до активізму пам'яті. Подальше дослідження цієї оптики в контексті українсько-російської війни зможе стати вагомим внеском в загальну академічну дискусію.

Активізм пам'яті в контексті перехідного правосуддя

Активізм пам'яті можна розглядати також і як відповідь на запит суспільства щодо справедливості. Ця відповідь дуже часто співіснує разом із перехідним правосуддям.

“Поняття “перехідне правосуддя” охоплює процеси та механізми, спрямовані на подолання негативних наслідків широкомасштабних конфліктів, репресій та порушень прав людини задля притягнення винних до відповідальності, відправлення правосуддя та досягнення справедливості й історичної правди” [Лабораторія законодавчих ініціатив, 2025]. Її основна мета цього процесу - перехід від стану конфлікту до стану миру, бажано сталого.

В концепції перехідного правосуддя існують чотири основні принципи, це право на правду, право на правосуддя, або право на справедливість, право на репарації та гарантії неповторення. Сумарно ці принципи в перехідному правосудді мають сприяти подоланню наслідків війни та примирення й консолідації суспільства.

Роботу із пам'яттю в контексті перехідного правосуддя можна розглядати як “право на правду” та зможе допомогти із притягнення винних до відповідальності. Її важливість важко переоцінити, сюди входять і збір свідчень постраждалих і різні форми акцій протестів, що не дають викинути з наративу пам'яткування незручні сторінки війни, чи не врахувати усіх жертв. Таким чином, активісти долучаються до створення більш інклюзивного наративу пам'яткування про війну чи конфлікт та, роблять свій вклад для притягнення до відповідальності винних. [Dulitzky, 2014]

Міждисциплінарна науковиця з питань миру та конфліктів Лія Мехель Кент підкреслює зв'язок між роботою із пам'яттю та перехідним правосуддям. Вона вважає, що частково завдяки інституційним практикам вшанування загиблих, через оприявлення їх в публічному просторі, наприклад споруджуючи меморіали та проводячи відповідні церемоніали, можна відновити гідність жертв. Вона описує пам'ять як *“інструмент привернення уваги до минулих злочинів і подолання мовчання, породженого репресивними політичними органами та інституціями”*.

Проте, авторка цитує звіт International Center for Transitional Justice від 2007 року, що *“у багатьох контекстах громадянське суспільство надавало найбільше енергії та інновацій для меморіалізації. Громадські організації чи спілки як правило, користуються набагато більшою довірою з боку широких верств суспільства. Вони - єдині, хто може мобілізувати групи жертв. Вони також можуть “створювати більш складні, інклюзивні наративи, які запрошують до більшої участі та дебатів”* [Kent, 2019].

Відповідно, якщо раніше закриття запиту на гідне вшанування й збереження пам'яті про жертв конфліктів здебільшого було делеговано державним інституціям, й окремі ініціативи пам'яті були скоріше доповненням чи спробою дискусії з офіційними наративами, то останні роки їх голос посилюється і з ним посилюється дослідницький інтерес до активізму пам'яті [Kent, 2019].

Активізм пам'яті пропонує проактивне долучення до встановлення “права на правду” у перехідному правосудді.

Одним з головних завдань активізму пам'яті є збереження, поширення та інтерпретація минулого з позицій, які можуть не завжди збігатись з офіційними наративами, що дуже важливо в сучасних умовах російсько-української війни, коли офіційні державні наративи ще не встигли сформуватись, проте вже існує запит від суспільства на вшанування жертв. В цих умовах саме активісти можуть швидше відреагувати на цей суспільний запит.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження активізму пам'яті вимагали від мене роботи з різними видами джерел - офіційними документами, джерелами особового походження, усною історією, цифровими даними. Тому, методологічно, я сфокусувалася на зборі та аналізі даних при мапуванні місць пам'яті в Ірпені та Вишгороді. Для збору даних використала пошук по відкритим джерелам - сайти міської ради, локальні ЗМІ, соціальні мережі, після чого, під час включених спостережень в обраних містах, фіксувала додаткові локації, про які не увійшли в попередній список - його подано в додатку.

Критичний підхід до джерел допоміг мені проаналізувати нормативно-правову базу, рішення, прийняті органами місцевого самоврядування, проаналізувати результати громадських слухань тощо

Втім, головними в моєму дослідженні було використання якісних методів, а саме - проведення глибинних інтерв'ю та включеного спостереження.

Метод глибинного інтерв'ю дозволив мені зібрати в респондентів їх наративні характеристики процесів меморіалізації, зафіксувати переконання, погляди, їх персональний досвід, який є релевантним для вивчення пам'яті про війну в конкретній громаді. Я провела напівструктуровані інтерв'ю, що дали можливість записати розмови під час відвідування міст та ставити додаткові питання залежно від відповідей респонденток. Примітно те, що розмови були записані виключно з жінками, хоча в обраних для дослідження містах і є активісти-чоловіки, що працюють з темою пам'яті, проте вони відмовили в проведенні інтерв'ю, наприклад у місті Вишгород один з активістів подав петицію про впровадження оголошення хвилини мовчання в місті через гучномовці [Єдина система місцевих петицій].

В обраному методі, звичайно, присутні свої обмеження, перш за все, це суб'єктивні відповіді респондентів, та власна суб'єктивна позиція дослідника, що могла вплинути на результати. Відповіді респондентів залежали від багатьох факторів, таких як їх емоційний стан під час запису розмови, наприклад, намагались не проводити розмови день після масованих обстрілів.

Також в цьому дослідженні була можливість залучити обмежену вибірку респондентів, що могло вплинути на репрезентацію результатів. Сам вибір респондентів міг бути нерівномірним через їх зайнятість та готовність брати участь в розмові. Окрім того, я свідомо обмеження того, що завжди існує ризик нав'язати власні інтерпретації чи очікувані відповіді від респондента.

Помічним в роботі був довідник “Досвід Cedos: соціальні дослідження для суспільних трансформацій” від аналітичного центру Cedos, розроблений у 2021 році, де описано використання кількісних та якісних методів, включно з глибинними інтерв'ю. [Аналітичний центр Cedos, 2021]

Другий використаний метод - включене спостереження дозволило безпосередньо взаємодіяти з предметом дослідження. Обраний метод спостереження розглядається здебільшого як можливість попереднього дослідження теми, яке допоможе підготуватись до етапу глибинних інтерв'ю, проте у контексті цього дослідження це допомогло також отримати глибше розуміння того, як місцеві жителі реагують на практики та об'єкти меморіалізації, чи взаємодіють із ними, та в який спосіб. Окремо це дало розуміння того, як той чи інакший проєкт вписаний в міський простір, наскільки це прохідне місце, чи зручно до нього дістатись.

В методі включеного спостереження орієнтувалась на класика соціології та антропології Кліфорда Гірца, який запропонував термін “насичений опис”, як пропозицію досліджувати та інтерпретувати соціальні практики з прив'язкою до їх контексту [Гірц, с.17].

Перед виїздом на спостереження спершу був проведений аналіз наявних об'єктів меморіалізації, і для зручності навігації їх було нанесено попередньо на карту. Для пошуку об'єктів було опрацьовано локальні ЗМІ та соціальні мережі. Проте під час поїздок не обмежувалась знайденими об'єктами, а доповнювати локації для спостереження в процесі.

Всього в рамках дослідження було проведено 5 виїзних спостережень в міста Ірпінь та Вишгород, кожне тривалістю приблизно в 3-4 години. Основний фокус під час спостереження був направлений на наявні в місті об'єкти та практики пам'ятування та взаємодія з ними містян.

Було проведено 5 інтерв'ю з респондентами, які причетні до процесів меморіалізації у своїй громаді, це місцеві активісти, представники місцевої влади, а саме відділів культури, представниці закладів культури. Інтерв'ю були проведені в офлайн та онлайн форматі, середня тривалість розмови була 40-50 хв.

Джерельна база дослідження

В рамках дослідження було опрацьовано різні джерела, і перш за все, основним методом збору даних були глибинні напівструктуровані інтерв'ю. Я провела розмови з місцевими активістами, представниками місцевої влади

та міських бібліотек. Окрім того, перед проведенням інтерв'ю було проведено включені спостереження.

Другою групою джерел можна вважати соціальні мережі та локальні ЗМІ. Було проаналізовано матеріали з локальних соціальних мереж міст Вишгород та Ірпінь, наприклад телеграм канали Вишгород Онлайн, ITV News Ірпінь Буча Гостомель Бородянка, Ірпінь Daily та інші. Соціальні мережі послуговували джерелом для аналізу ініціатив пов'язаних з меморіалізацією, та реакцій громади на них.

Третя група - самі об'єкти та практики меморіалізації в Ірпені та Вишгороді, зокрема тимчасові меморіали, пам'ятники, мурали, меморіальні дошки стали основними об'єктами дослідження. Наприклад це Меморіал Хрест Героїв м. Вишгород, хвилина мовчання, практики проводження героїв На щиті, монумент "Воля" м. Ірпінь, мурали "Дівчинка-гімнастка", "Хлопчики в футбольній формі з написами "Мир" та "Надія", "Військовий спілкується з дівчинкою", мурал "Героїв Ірпеня пам'ятатиме весь світ", "Ірпінь мій дім" та інші, меморіальні дошки Дмитру Апанасовичу, Віталію Дудаю, Едуарду Штраусу (позивний "Норд"), Сергію Малюку, Анатолію Колеснікову та іншим, онлайн платформа "Книга пам'яті" та інші об'єкти.

Окрема група джерел - нормативно-правові акти та офіційні документи, що регламентують процеси меморіалізації в Україні. Наприклад, Постанова Верховної Ради України "Про увіковічення пам'яті Героїв України, які віддали своє життя за свободу і незалежність України", УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №164/2022 Про присвоєння почесної відзнаки "Місто-герой України", ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до Закону України "Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України" щодо військового поховального ритуалу, Методичні рекомендації для місцевих громад щодо пам'ятання учасників, жертв і подій та інші документи.

ПРАКТИЧНИЙ РОЗДІЛ

Наявні об'єкти та практики пам'яті в містах Ірпінь та Вишгород

На початку повномасштабного вторгнення російські війська намагались захопити Київ, проте були зупинені в містах Київської області. Тоді під часткову окупацію потрапили місто Ірпінь та Вишгородський район. Вже наприкінці березня 2022 року українські війська змогли повністю витіснити російських військових з Київщини.

Невдовзі за указом президента України №164/2022 міста Буча та Ірпінь Київської області отримали звання "Місто-герой України". [Президент України, 2022]

Місто Ірпінь перебувало в частковій окупації 23 дні, та згідно з даними Фонду відновлення Ірпеня було зруйновано внаслідок боїв у місті було зруйновано 70% соціальної та житлової інфраструктури. [Фонд відновлення Ірпеня б.д.]

При виборі міст для проведення дослідження ми оперували такими орієнтирами:

- Обидва міста знаходяться в Київській області, проте якщо Ірпінь частково перебував в окупації у 2022 та зазнав значних руйнувань, то Вишгород не був окупованим. Проте 80% Вишгородського району зазнала окупації.
- Значна кількість проєктів меморіалізації в місті Ірпінь та відносно менш насичене різними об'єктами та практиками пам'ятування в місті Вишгород.
- Досяжність для польового дослідження - обидва міста знаходяться недалеко від Києва та мають зручне транспортне сполучення що уможливорює поїздки для включеного спостереження.

Перед обраними громадами постали спільні виклики про те, як вшанувати загиблих в місті. Перш за все, це звичайно вибудовувати меморіалізацію загиблих в російсько-українській війні під час самої війни. Тут накладаються кілька вимірів - відсутність єдиного державного наративу про війну, безпекові обмеження на проведення масових заходів і недоречність витратити бюджети громади на масштабні меморіальні проєкти. Водночас існує сильний запит суспільства на вшанування загиблих вже зараз, не очікуючи завершення війни.

Окремо варто згадати, що питаннями меморіалізації займаються відділи культури, які перевантажені обсягом роботи і не завжди мають внутрішню експертизу в цій темі.

Перед громадою міста Ірпінь стояли додаткові виклики вшанувати жертв серед місцевого населення. Так, згідно з даними, наданими громадою, в місті на момент повної деокупації міста в 2022 році було близько 300 загиблих серед цивільного населення. Окрім того, через те, що інфраструктура міста була зруйнована чи пошкоджена, виникали питання, як одночасно зафіксувати в пам'яті міста зазанані ушкодження, проте не ретравматизувати містян наново. І якщо фіксувати руйнування, наприклад, руйнування Романівського мосту, то в якому вигляді?

Ірпінь

В місті Ірпінь меморіалізація війни тривала з 2014 року, проте невдовзі після деокупації міста у 2022 можна сказати про значне зростання кількості проєктів, пов'язаних зі збереження пам'яті про постраждалих в російсько-українській війні, рефлексією про досвід часткової окупації та руйнування міста. І наразі в Ірпені створено відповідний відділ при міській раді, а за словами очільника Інституту національної пам'яті Антона Дробовича місто “зараз є лідером у формуванні меморіального простору російсько-української війни” [Ірпінська міська рада, 2024].

До офіційних об'єктів пам'ятування, або таких, які були ініційовані представниками міської ради, можна віднести тимчасову Алею пам'яті Героїв, яка знаходиться на центральній площі міста [Ірпінська міська рада, 2024]. На алеї розташовані 2 ряди банерів з фотографіями, іменами та датами народження й смерті загиблих військових з 2014 року. На частині банерів надруковано qr-код з посиланням на відповідну сторінку в цифровому меморіалі "Книга Пам'яті Ірпінської громади". Біля банерів на асфальті розміщують лампадки та стрічки, композиції з квітів. Це місце можна розглядати як головне офіційне місце вшанування загиблих в межах міста.

У місті створено цифровий меморіал "Книга Пам'яті Ірпінської громади". Проєкт був створений для вшанування та збереження пам'яті про мешканців, як цивільних жертв, так і військових, які загинули в російсько-українській війні з 2010 року. На ресурсі зібрані фотографії загиблих, коротка біографія,

місце поховання, інколи місце загибелі та військову частину, в якій перебувала людина [Книга Пам'яті].

Ресурс перебуває в постійному доповненні інформації, через збір та уточнення інформації про загиблих, та, на жаль, нові жертви в громаді.

Згідно з даними підрозділу з меморіалізації у складі відділу культури Ірпінської міської ради, місця колективної пам'яті, які існують в місті, це Військовий сектор кладовища, Романівський міст або Дорога життя Блокпост "Жираф", Блокпост "Караван Гала", Блокпост "Синергія", Блокпост "Стоянка", Парк МАМА, Гай дитячих снів (парк Письменників) Історико-краєзнавчий музей, Центральний будинок культури Ірпінський лицей №3, Онлайн платформа "Книга пам'яті" Алея Героїв АТО, Тимчасова алея банерів з Героями, Пам'ятник загиблим воїнам на місці братської могили часів II світової війни Кладовище автомобілів, Монумент "Воля" Графіті Бенксі Пам'ятник "Супротив", Пам'ятний знак Силам ТРО Меморіал Героям ДРБ "Сонечко", "Лаври Патріотів". [ITV інформаційне агентство]

Весною 2022 році Київщини такі міста як Буча та Ірпінь, Бородянка, Гостомель стали відомими у світі через трагедію мирного населення, руйнування та наслідки війни й окупації. Відповідно, вони почали привертати увагу волонтерів, журналістів та офіційні делегації. Серед локацій, які відвідували перші "дарк-туристи" в місті Ірпінь спалена військова техніка, яка навесні лишилась на узбіччях, зруйновані багатоповерхівки, будинок культури, сліди обстрілів, кладовище автомобілів цивільних, складених одне на одне, та Романівський міст. В той момент місцеві мешканці та волонтери долучались до ролі неформальних екскурсоводів, які розповідали власні історії та надавали коментарі до місць пам'яті.

Державне агентство з розвитку туризму України у відповідь на ці процеси опублікували звернення до організаторів дарк-турів з проханням призупинити проведення "туризму по місцях масових вбивств" [Державне агентство розвитку туризму України].

Проте наразі існує багато різних провайдерів подібних турів, наприклад, один з проєктів пропонує відвідувачам за 300 євро показати знищену

військову техніку, наслідки ракетних ударів, цвинтар знищених автомобілів в Ірпені та можливість поспілкуватись зі свідками російських злочинів. [WAR TOURS in Ukraine]

Під час відвідування міста Ірпінь в рамках різних дарк-турів пропонується відвідати Романівський міст, кладовище спалених автомобілів, зруйновані будинки, школа мистецтв та графіті Бенксі.

В економіці дарк-туризму присутні етичні виклики - наскільки доречно робити “туристичним” місто трагедії, яка лише нещодавно сталась? А якщо війна, обстріли і людські втрати не припиняються, наскільки етично приїжджати дивитись на це і їхати далі, назад в безпечні міста і країни? Та хто заробляє та цьому продажі візуальної картинки війни, чи йдуть кошти, хай й частково, на відновлення та відбудову постраждалих міст чи лише в приватні руки?

Паралельно до спонтанного дарк-туризму почали з'являтися ініціативи, спрямовані на формалізацію маршрутів пам'яті.

Спершу у 2024 році було створено пілотний проєкт “Київщина. Місця пам'яті” зі впорядкування та систематизації наявних маршрутів та місць пам'яті в Київській області. У рамках якого також провели навчання для гідів, які зможуть в подальшому працювати з обраними місцями пам'яті в області.

Наразі у 2025 році в Міністерстві розвитку громад та територій триває робота над “Єдиним маршрутом місцями пам'яті”, який має “поєднати місця трагедій і героїзму, артоб'єкти та меморіали, цифрові рішення та освітні компоненти”. [Міністерство розвитку громад та територій].

Якщо перші кроки з меморіалізації війни бути швидкими рішеннями від органів місцевого самоврядування, наприклад як Алея Героїв на центральній площі, та низовими мистецькими інтервенціями, наприклад як мурали Бенксі, то поступово усі актори прийшли до розуміння необхідності стратегічного рішення в цій площині. Активістка та керівниця підрозділу з меморіалізації у складі відділу культури Ірпінської міської ради підкреслює важливість процесу осмислення й уникнення поспішних рішень, підкреслюючи, що меморіалізація це не лише про спорудження пам'ятників, а й про створення простору для критичного осмислення минулого.

З 2022 року в місті з'явилась низка муралів, як погоджених з міською радою, так і створених без жодних дозволів. Софія Мартинюк наголошує про те, яка велика відповідальність у створенні мистецтва в публічному просторі. Адже мурал, хоч і вважається мистецтвом тимчасовим може проіснувати роками. Окремим викликом активістка бачить у персоналізованих муралах загиблим, окрім того, що це породжує нерівність у вшануванні, це оприявлення в публічному просторі портрета загиблого, який кожен день будуть бачити містяни. Це може бути постійною ретравматизацією і нагадуванням про загиблого.

Альтернативою тут можуть бути більш делікатні проєкти та мистецькі інтервенції, наприклад проєкт ірпінської художниці Юлії Маклюк “Я проросту квітами”, яка створює скульптури з неопеченої глини та насіння, які встановлює у пам'ятних місцях Ірпеня періоду часткової окупації у 2022 році. Скульптури з часом під дією дощів розпадаються і на їх місці, за задумом мають прорости квіти, апелюючи до міста і містян, що пережили війну та окупацію [Media Poglyad, 2022].

Подібні тактовні меморіальні об'єкти дозволяють добровільне занурення глядача в запропоновану тему, а не є нав'язаними, як у випадку з муралами.

Вишгород

Об'єкти меморіалізації російсько-української війни почали з'являтися у Вишгороді із 2014 року, з розміщення фотографій загиблих військових біля Вишгородської міської ради в центрі міста.

З початком повномасштабного вторгнення, на відміну від міста Ірпінь, Вишгород в меншій мірі потрапляв до уваги міжнародних журналістів чи офіційних делегацій.

Наразі в місті існують як інституційні об'єкти й практики пам'ятування, так і такі, які можна віднести до активізму пам'яті. До офіційних належать стенди і фотографії загиблих військових біля Вишгородської міської ради, меморіальні дошки, монумент “Мужність. Честь. Гідність”, та меморіал “Захисникам України, полеглим за її територіальну цілісність”.

До низових практик можна віднести акцію хвилини мовчання, розміщення фотографії загиблих в сітілайтах, створення дитячого майданчика на честь загиблого військового, стіну пам'яті у Вишгородській центральній районній бібліотеці та інші.

У 2024 році в місті було відкрито меморіал “Хрест Героїв” за фінансування Фонду ім. Отця Тита Войнаровського, засновниками якого є Горган Олександр, голова Київської обласної державної адміністрації (2016–2018) та Андрій Вавриш, засновник компанії SAGA Development [YouControl].

Меморіал пропонує інтерактивне залучення відвідувачів, через дзеркальну поверхню, світловий та аудіо-супровід.

Комунальний заклад "Публічна бібліотека Вишгородської міської ради" попри власні обмежені ресурси активно долучений до практик пам'ятування в місті. За словами методистки закладу, працівницями бібліотеки було ініційовано створення стіни пам'яті загиблих військових в центральному холі, одразу навпроти входу до закладу.

Проект було ініційовано та створено силами працівниць бібліотеки, які самостійно звернулись із запитом до відділу культури Вишгородської міської ради з проханням надати макети плакатів, які надрукували та розмістили в холі.

Також співробітниці бібліотеки наразі займаються збором та каталогізацією даних про загиблих військових з Вишгородського району та планують видати її як книгу пам'яті. Наразі збір інформації, такої як фотографії, біографії загиблих, згадки близьких, відбувається виключно з відкритих джерел, через публікації родичів загиблих у соціальних мережах, чи в локальних ЗМІ. На цьому етапі збору даних ініціаторки стикаються із обмеженим доступом до офіційної інформації, обумовлений конфіденційністю даних про загиблих військових під час війни. Окрім того, за словами співробітниці бібліотеки, дана робота зі збору інформації про загиблих є емоційно виснажливою через сенситивність теми.

Одним з прикладів активізму пам'яті у Вишгороді можна вказати кейс облаштування в сквері в центрі міста, недалеко від міської ради дитячого майданчика в пам'ять про загиблого військового моряка, здійснене його дружиною за власні кошти [Vyshgorod онлайн видання]. Було встановлено

ігровий будиночок у формі корабля з табличкою, де вказане прізвище загиблого, а під відкриття місцева кав'ярня за словом-паролем пригощала відвідувачів. Ця форма комеморації є прикладом активізму, що інтегрується у міський простір, є глибоко персоналізованим і водночас не фокусується на травмі.

Також тривають регулярні хвилини мовчання, які щодня проходять у центрі міста. Ця практика постала як волонтерська ініціатива від ГО Вшануй та згодом була частково інституалізована через погодження проведення заходів з міською адміністрацією та поліцією. Вона включає не лише ритуал хвилини мовчання, але й перекриття руху патрулем, а також взаємодію з перехожими, тож учасники часто змушені пояснювати мету заходу проїжджаючи автомобілістам й спонукати людей зупинитися та вшанувати пам'ять.

Участь у хвилині мовчання активістка Катерина описує як глибоко особистий і трансформаційний досвід, що водночас передбачає бюрократичну роботу, таку як подання запитів, взаємодія з установами. Зі свідчення випливає, що меморіальні практики в місті часто функціонують на межі між особистою ініціативою, інституційною байдужістю та бюрократичною інертністю. Наприклад, поліція, попри домовленості, не завжди супроводжує акцію хвилини мовчання, а гучномовці, які мали б сповіщати про церемоніал не працюють. Активісти вже звертались до представників відділу культури міської ради, з проханням налагодити роботу гучномовців для сповіщення про хвилину мовчання, проте процеси затягувались. Тож не очікуючи системного вирішення проблеми активісти приходять на акцію з власною переносною колонкою, що демонструє глибоку особисту залученість і неформалізованість спільноти, що опікується акціями хвилини мовчання у Вишгороді.

Верховна Рада України в липні 2021 року затвердила новий військовий церемоніал поховання. Описаний церемоніал передбачає “транспортування, вшанування, прощання та поховання (кремацію) тіла загиблого” [Про внесення змін до Закону України "Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України" щодо військового поховального ритуалу, 2021].

Згідно церемоніалу, “від місця під'їзду катафалка до місця вшанування з обох боків дороги вишиковуються присутні обличчям один до одного, створюючи коридор.” [Про внесення змін до Закону України "Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України" щодо військового поховального

ритуалу, 2021]. Проте в Україні існує традиція зустрічати живим коридором людей уздовж дороги, про якій їде процесія з труною загиблого військового. У місті Вишгород містяни також долучаються до цієї спонтанної форми вшанування загиблих, формуючи коридор пам'яті. Люди можуть виходити з прапорами, часто ставати на коліна. Зазвичай ці дії виникли стихійно, якщо перехожий бачить процесію, або більш організовано, якщо про церемоніал було відомо заздалегідь. Здебільшого це координуються через неформальні зв'язки, або з інформацією про процесію можна було побачити на офіційній сторінці міської ради. За словами активістів, подібні повідомлення інколи публікуються із запізненням, або й не публікуються зовсім, що ускладнює можливість містян доєднатись до вшанування. Тож попри наявність офіційних сторінок міської ради, основним джерелом інформації для мешканців залишаються персональні зв'язки. Тут криється загроза витіснення тих містян, які не мають відповідні зв'язки, не слідкують за неформальними каналами комунікації, наприклад, люди поважного віку, чи внутрішньо переміщені особи, як ще не мають достатньо персональний знайомств в новому для себе місті. Відсутність інклюзивної інформаційної політики лише підсилить розрив у комунікації між активістами та представниками органів місцевого самоврядування.

Дослідження показало, що в місті Вишгород існують як інституційні, так і неінституційні практики меморіалізації російсько-української війни. Проте проєктів співпраці між активістами пам'яті та представниками органів місцевого самоврядування менше, ніж в іншій досліджуваній громаді.

Порівняння підходів до меморіалізації

У досліджуваних громадах можна простежити відмінні підходи до меморіалізації російсько-української війни.

На прикладі міста Ірпінь можна простежити активний діалог між інституційними практиками меморіалізації та низовими, стихійними практиками. Після деокупації міста до цих процесів був прикутий широкий медійний інтерес, громада стала важливим пунктом в маршрутах до Києва іноземних посадових осіб, медіа та різних гуманітарних організацій. Тут представники міської влади підходили проактивно до процесів меморіалізації, проводили слухання та співпрацювали з громадою. Паралельно в місті виникала стихійна меморіалізація та мистецькі інтервенції. Також можна відмітити широке залучення експертної спільноти,

партнерські організації та фонди у розробці та підтримці меморіальних проєктів.

Моє припущення, частково на це міг вплинути різний рівень впливу війни на міста, адже місто Ірпінь частково знаходилось в окупації, натомість місто Вишгород не було окуповано. Окрім того міста демонструють різну ступінь розвитку громадського сектору, так згідно Реєстру громадських об'єднань в місті Ірпінь зареєстровані 408 організацій, натомість в місті Вишгород 212 [Міністерство юстиції України].

Натомість у Вишгороді можна казати про слабшу комунікацію між активістами та представниками міської влади. Наприклад, у випадку із акціями з впровадження хвилини мовчання участь міської адміністрації була радше реактивною, ніж ініціативною. Активісти, отримавши дозволи на перекриття транспортного руху, мусили самі опікуватись нагадуваннями представникам поліції про важливість їх знаходження на акціях.

Ключовою відмінністю є рівень співпраці між міською адміністрацією та активістами та стратегічному баченні процесів меморіалізації. Ірпінь тут демонструє більш інклюзивну, включену та горизонтальну форму меморіалізації, готовність співпрацювати з різними акторами та пробувати різні формати. Натомість Вишгород є більш класичним у підходах, має менше включення спільноти в процеси меморіалізації та є більш вертикальним.

В містах Ірпінь та Вишгород прослідковується тенденція активного включення саме жінок у процеси меморіалізації.

Обмеження та подальше дослідження

Моє дослідження вочевидь має низку обмежень, про які варто згадати. Перш за все, це обмежена кількість записаних інтерв'ю, на яких ґрунтується аналіз практик та об'єктів пам'яткування в містах. На мою думку, подальше вивчення теми має включати проведення додаткових розмов з більшою кількістю активістів, включити до розмови погляд на меморіалізацію представників не лише відділу культури, а й інших підрозділів міської влади, долучити представників військових частин, розміщених в обраних містах та охопити викладачів та викладачок закладів освіти. Окремо потрібно провести розмови з родичами загиблих, що на даному етапі не завжди можливо через етичні аспекти.

Окрім того, географічна вибірка може бути репрезентативною для невеликого дослідження, бо ми в ньому сфокусуватися на демонстрації різних підходів до меморіалізації та різних рівнях включеності громади в містах що зазнали різного масштабу руйнування та жертв серед цивільного населення. Проте для покращення рекомендацій громадам необхідно розширити вибірку міст для аналізу інших сценаріїв, в залежності від їх розташування та віддаленості від лінії фронту, також важливо проаналізувати громади з різними бюджетами на відділи культури і ступенем зазнаних ушкоджень.

Ускладнення спричинили також проблеми з доступом до офіційної документації, адже деякі рішення органів місцевого самоврядування щодо створення меморіалів, погодження або фінансування залишаються неопублічними, і збір інформації про них був неструктурований. На мою думку, це не дало в повній мірі проаналізувати наявні інституційні об'єкти пам'ятування. Хоч це і не було фокусом дослідження, важливо зрозуміти, як створювались ці об'єкти чи практики, як містяни з ними взаємодіють.

Також на дослідження вплинула моя власна суб'єктивна оптика як людини, що не є місцевою жителькою в описуваних громадах.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами проведеного дослідження у двох обраних містах Київської області було сформовано перелік рекомендацій для активістів пам'яті, представників органів місцевого самоврядування та інших акторів, долучених до меморіалізації російсько-української війни.

1. Перш за все, при розробці майбутніх меморіальних об'єктів органам місцевого самоврядування потрібно залучати місцеву спільноту до обговорень вже на ранніх етапах планування, адже в іншому випадку меморіалізація буде сприйнята як така, що нав'язана згори.
2. Окремо рекомендовано залучати широке експертне коло, зокрема істориків, культурологів, архітекторів, урбаністів та дослідників пам'яті.
3. Буде корисним обмінюватись інформацією про наявні практики меморіалізації, як інституційної, так і неінституційної в інших громадах.

4. Важливо зробити процедуру долучення до прийняття рішень прозорою та доступною. Потрібно ініціювати механізми співпраці між органами місцевого самоврядування та міськими активістами.
5. Активістам пам'яті варто детально ознайомитись з наявними форматами взаємодії з органами місцевого самоврядування в площині меморіалізації, такими як громадські слухання, подання, збори підписів, петиції та інше.
6. Розглянути альтернативні та живі форми пам'яті в громадах, не лише зосередитись на спорудженні пам'ятника, але й проводити заходи, уможлиблювати мистецькі інтервенції, працювати з закладами освіти.
7. Буде помічним відкрити окремі підрозділи в органах місцевої влади, які б опікувались питаннями пам'яті та меморіалізації, а не перекладати їх повністю на відділи культури, які можуть бути перевантажені іншими задачами.
8. Потрібно дотримуватись системної та відкритої комунікації органам місцевого самоврядування з громадою.
9. Важливо зберігати баланс присутності меморіалів в міському просторі, пам'ять має бути присутня, проте не ретравматизувати додатково містян.
10. Підтримка активістів і волонтерів - запорука довготривалої меморіалізації. Містам слід створювати простори підтримки, де можна обмінюватися досвідом, координуватись і уникати емоційного вигорання, яке часто виникає у ініціатив "знизу".

ВИСНОВКИ

В роботі було розглянуто активізм пам'яті у двох українських містах Київської області - Ірпені та Вишгороді. В обраних містах було виявлено інституційні та неінституційні практики пам'ятування, такі як алеї з фотографіями загиблих, мурали, акції хвилини мовчання, мистецькі інтервенції та інше.

В обидвох випадках питаннями збереження пам'яті про загиблих в російсько-українській війні займаються відділи культури при міській раді. Якщо у місті Ірпінь у 2025 було створено окремий сектор з питань меморіалізації відділу культури, національностей та релігій Ірпінської міської ради, то у Вишгородській міській раді цими питаннями займається відділ культури, молоді, спорту, туризму та міжнародних відносин, до складу якого входить 3 співробітниці, що значно обмежує потенціал для роботи з темою меморіалізації [Вишгородська міська рада].

Міста демонструють різні рівні співпраці між активістами та органами місцевого самоврядування. Так в Ірпінська міська рада більшою мірою співпрацює з активістами, проводять громадські слухання, та до роботи в секторі з питань меморіалізації було долучено активістку, що працювала з проєктами збереження пам'яті про загиблих у російсько-українській війні в місті на волонтерських засадах з 2022 року. Це демонструє стратегічне бачення розвитку напрямку меморіалізації війни та спроможні механізми співпраці між органами місцевого самоврядування та міськими активістами.

Основними акторами пам'яті є представники місцевих громадських організацій, працівники культурних установ, зокрема бібліотек, родичі загиблих, окремі митці та ініціативні мешканці. В Ірпені активну роль відіграють активісти та митці, які пропонують альтернативні наративи комеморації, до проєктів долучають експертну спільноту та партнерів. У Вишгороді провідними акторами пам'яті виступають волонтери та сім'ї загиблих, які часто реалізують проєкти попри брак інституційної підтримки.

Окремої уваги заслуговує гендерний аспект в активізмі пам'яті. Важливо зазначити, що більшість ініціаторів активізму пам'яті в досліджуваних громадах є жінки. Це громадські організації, створені дружинами та матерями загиблих, музейні працівниці та представники міських бібліотек, художниці та волонтерки. Декілька причин, які можуть пояснити цей дисбаланс - жінки частіше виконують невидиму "емоційну працю" в громадах, в тому числі турботі про тих, хто поніс втрату. Окрім того, частіше саме жінки є тими, хто втратив близьких - партнера, сина чи брата на російсько-українській війні. Багато чоловіків, які до війни були активістами, волонтерами чи працювали в органах місцевого самоврядування наразі мобілізувались та не в змозі доєднатись до активізму пам'яті у своїх громадах.

Феномен активізму пам'яті в Україні важко переоцінити, це й реакція на війну та її жертви та необхідність вшанувати загиблих не очікуючи усталених офіційних форм, одночасно це не є виключно реакцією на травму, а скоріше проактивним залученням спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Аналітичний центр Cedoss. (2021). Досвід Cedoss: соціальні дослідження для суспільних трансформацій. <https://cedoss.org.ua/researches/dosvid-cesoss-soczialni-doslidzhennya-dlya-suspilnyh-transformacij/>

Вишгородська міська рада. (б.д.). Виконавчі органи Вишгородської міської ради VIII скликання. <https://www.vyshgorod-mrada.gov.ua/vykonavchi-organy-vyshgorodskoyi-miskoyi-rady-viii-sklykannya/>

Гірц, К. (1993). Інтерпретація культур. https://shron1.chtyvo.org.ua/Clifford_Geertz/Interpretatsiia_kultur.pdf

Державне агентство розвитку туризму України (б.д.). ДАРТ закликає компанії утриматись від "темного туризму". <https://www.tourism.gov.ua/blog/dart-zaklikaie-kompaniyi-utrimatis-vid-temnogo-turizmu>

Єдина система місцевих петицій. (2024). Оголошення хвилини мовчання. <https://petition.e-dem.ua/vyshgorod/Petition/View/213>

Ірпінська міська рада. (2024). Алея пам'яті Героїв в Ірпені. <https://imr.gov.ua/aleya-pam-yati-geroyiv-v-irpeni/>

Ірпінська міська рада. (2024). Олександр Маркушин: “Ірпінь перший в Україні у питаннях меморіалізації – один із надважливих підсумків цього року для нашої незламної громади”. <https://imr.gov.ua/oleksandr-markushyn-irpin-pershij-v-ukrayini-u-pytanniah-memorializatsiyi-odyn-iz-nadvazhlyvyh-pidsumkiv-tsogo-roku-dlya-nashoyi-nezlamnoyi-gromady/>

Книга пам'яті (б.д.). <https://irpinmemory.org/>

Лабораторія законодавчих ініціатив. (2025). Перехідне правосуддя: як та коли до нього перейти? <https://parlament.org.ua/analytics/perehidne-pravosuddya/>

Міністерство юстиції України. (б.д.). Реєстр громадських об'єднань. <https://rgo.minjust.gov.ua/>

Міністерство розвитку громад та територій. (2025). “Єдиний маршрут місцями пам'яті — державна відповідь на потребу суспільства”. <https://mindev.gov.ua/news/iedynyi-marshrut-mistsiamy-pamiatiderzhavna-vidpovid-na-potrebu-suspilstva-alona-shkrum>

Поллак, М. (2015). Отруєні пейзажі. Чернівці. Книги – XXI.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Pollak_Martin/Otruieni_peizazhi.pdf

Президент України. (2022). Указ Президента України № 164/2022 "Про присвоєння почесної відзнаки «Місто-герой України»". <https://www.president.gov.ua/documents/1642022-41797>

Про внесення змін до Закону України "Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України" щодо військового поховального ритуалу. Закон України № 1622-IX (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1622-20#Text>

Про увіковічення пам'яті Героїв України, які віддали своє життя за свободу і незалежність України. Закон України №97-VIII (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/97-19#Text>

Український інститут національної пам'яті. (б.д.). Методичні рекомендації для місцевих громад щодо збереження і вшанування пам'яті учасників, жертв і подій російсько-української війни. <https://uinp.gov.ua/memorializaciya/metodychni-rekomendaciyi-dlya-miscevyh-gromad-shchodo-zberezhennya-i-vshanuvannya-pamyati-uchasnykiv-zhertv-i-podiy-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny>

Фонд відновлення Ірпеня. (б.д.). Розбито та знищено майже 70% будинків: як відновлюватимуть Ірпінь і що встигнуть до холодів. <https://surl.li/utsrew>

Хмарочос. (2022). Кличко пропонує на місці пам'ятника Леніну створити старовинний фонтан. <https://hmarochos.kiev.ua/2022/07/16/klychko-proponuye-na-misczi-pamyatnyka-leninu-stvoryty-starovynnyj-fontan/>

Vyshgorod онлайн видання. (2024). "Капітан Герель скликає всіх на борт". <https://vyshgorod.in.ua/%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97/10720-dimka-vin-zovsim-ne-pro-vijnu>

Arts & Rights. (б.д.). Документальний фільм "Окуповані". <https://artsandrights.org/2023/02/21/dokumentalnyj-film-okupovani/>

Docudays UA. (2024). DNK гідності.
<https://docudays.ua/2024/movies/ten-years-of-the-three-day-war-that-has-lasting-for-three-centuries/dnk-gidnosti/>

Dulitzky, A. E. (2014). Memory, an essential element of transitional justice. *Peace in Progress*, 20: Colombia after Violent Conflict.
<https://law.utexas.edu/faculty/adulitzky/64-memory-an-essential-element-of-transitional-justice.pdf>

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS.
<https://drive.google.com/file/d/1P5oKL48hFlMnNBAljj8gW1c53PjNVTrH/view?usp=sharing>

Hepworth, A. (2023). Memory activism as advocacy for transitional justice: Memory laws, mass graves and impunity in Spain. *International Journal of Transitional Justice*, 17(2), 268–285. <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijado17>

Human Rights Film Network. (б.д.). About.
<https://www.humanrightsfilmnetwork.org/about-us>

ITV інформаційне агентство. (2024, 9 вересня). В Ірпені визначили місця колективної пам'яті про теперішню війну [Відео]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=gftzfTZcsIM>

Kent, L. M. (2019). Transitional justice and the spaces of memory activism in Timor-Leste and Aceh. *Global Change, Peace & Security*, 31(2), 1–19.
<https://www.researchgate.net/publication/331875517>

Learning for Justice. (б.д.). Madres de Plaza de Mayo.
<https://www.learningforjustice.org/classroom-resources/texts/madres-de-plaza-de-mayo>

Media Poglyad. (2022). Ірпінь опалений війною і насінневі скульптури Юлії Маклюк [Відео]. YouTube.
<https://www.youtube.com/watch?v=4O2Ady9iwEc>

Merrill, S., & Rigney, A. (2024). Remembering activism: Means and ends. *Memory Studies*, 17(5), 997–1003.
<https://doi.org/10.1177/17506980241262390>

Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*, №26, Special Issue: Memory and Counter-Memory, 7–24. University of California Press. https://drive.google.com/file/d/1EltkAs-30UnmWur1-2Ll_6rM4XinBrZ6/view?usp=sharing

PWMC. (2024). Policy note: Мова комеморації та рекомендації до політики пам'яті “Культура пам'яті в повоєнній Україні”. https://drive.google.com/drive/folders/13bjRmoiultyLPDS1OxoPNc_MojN5froC?usp=drive_link

Rigney, A. (2018). Remembering hope: Transnational activism beyond the traumatic. *Memory Studies*, 11(3), 368–380. <https://doi.org/10.1177/1750698018771869>

Rigney, A. (2023). Decommissioning monuments, mobilizing materialities. У Y. Gutman, J. Robbins, & A. Wüstenberg (Eds.), *The Routledge Handbook of Memory Activism* (с. 1–13). Routledge. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/61165>

Ugarte, M. (2017). [Review of the book *In Praise of Forgetting: Historical Memory and Its Ironies*, by D. Rieff]. Yale University Press. https://www.researchgate.net/publication/322324573_David_Rieff_In_Praise_of_Forgetting_Historical_Memory_and_Its_Ironies_New_Haven_CT_Yale_University_Press_2016_160_pp

WAR TOURS in Ukraine. (б.д.). Military tours in Ukraine. <https://wartours.in.ua/en/military-tours-ukraine/>

Winter, J. (1998). Sites of Memory. https://drive.google.com/file/d/1EltkAs-30UnmWur1-2Ll_6rM4XinBrZ6/view?usp=sharing

YouControl. (2025). ГО "ФОНД ІМЕНІ О. ТИТА ВОЙНАРОВСЬКОГО" (код ЄДРПОУ 44293501). https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/44293501/

ДОДАТКИ

Координати місць пам'яті місто Ірпінь

Name	Latitude	Longitude
Романівський міст (Дорога життя)	50.490793	30.258675
Алеї Героїв Центрального цвинтаря	50.501015	30.233685
Кладовище автомобілів	50.503748	30.236134
Меморіальна дошка	50.517336	30.232079
Меморіальні дошки Сергій Малюк	50.517382	30.232118
Пам'ятник "Супротив"	50.518887	30.242462
Алея банерів з Героями	50.519175	30.242675
Мурал Героїв Ірпеня пам'ятатиме весь світ	50.519675	30.242536
Мурал Бахмут і Соледар, з вами Ірпінь	50.519812	30.24235
Історико-краєзнавчий музей	50.520217	30.243746
Мурал Ірпінь мій дім	50.520237	30.243747
Меморіальна дошка	50.520378	30.244361
Меморіальна дошка Анатолію Колеснікову	50.520537	30.243994
Меморіальні дошки Едуард Штраус, позивний "Норд"	50.527211	30.227858
Монумент «ВОЛЯ»	50.529377	30.239774
Меморіальна дошка Віталія Дудая	50.530844	30.24924
Мурал Військовий спілкується з дівчинкою	50.533497	30.2337
Мурал Хлопчики в футбольній формі з написами "Мир" та "Надія"	50.533761	30.233454
Мурал на будинку культури	50.533801	30.233425
Пам'ятний знак Силам ТРО	50.534676	30.252708
Пам'ятник "На щиті"	50.535039	30.254209
Меморіальні дошки Дмитра Апанасовича	50.5352	30.264551

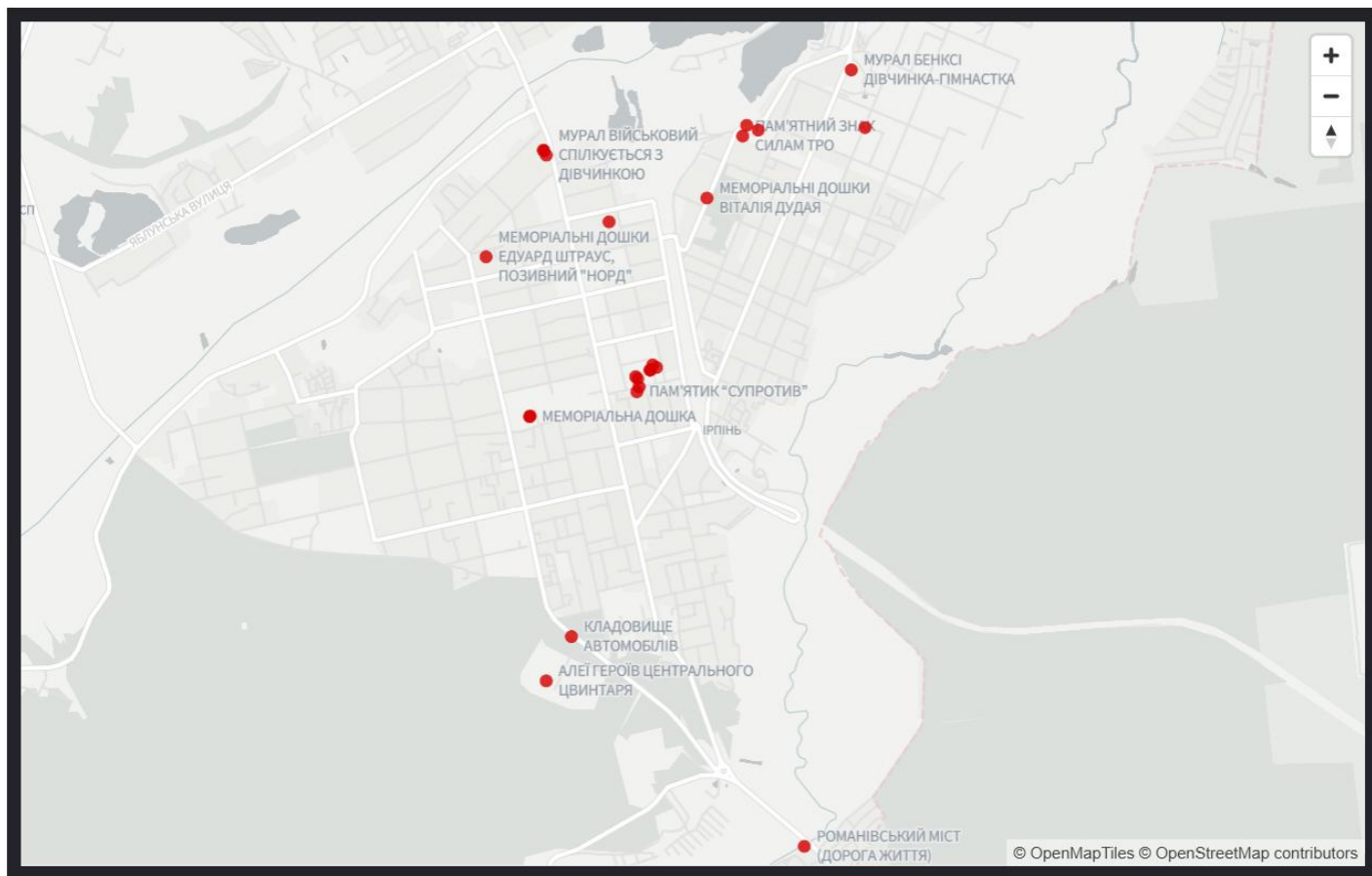
Алея Героїв АТО	50.535338	30.253092
Мурал Бенксі Дівчинка-гімнастка	50.538758	30.26322
Меморіал пам'яті полеглим Героям ДРБ "Сонечко"	У селі Забуччя Ірпінської міської територіальної громади	

Координати місць пам'яті місто Вишгород

Name	Latitude	Longitude
Алея героїв	50.582267	30.484986
Меморіальна дошка Василю Яковенку, Івану Молдавчуку	50.583979	30.484589
Дитячий майданчик на честь Героя	50.584473	30.485875
Сітілайті з фотографіями Героїв	50.585742	30.48814
Меморіальна дошка Костянтину Непопі, Олександрю Сінчуку, Дмитро Булло	50.586705	30.485772
Кладовище	50.587664	30.465178
Стіна пам'яті в бібліотеці	50.588409	30.493087
Меморіал «Хрест Героїв»	50.589975	30.498477
Кладовище	50.59504	30.493374
Акція Хвилина мовчання	50.583937	30.486177

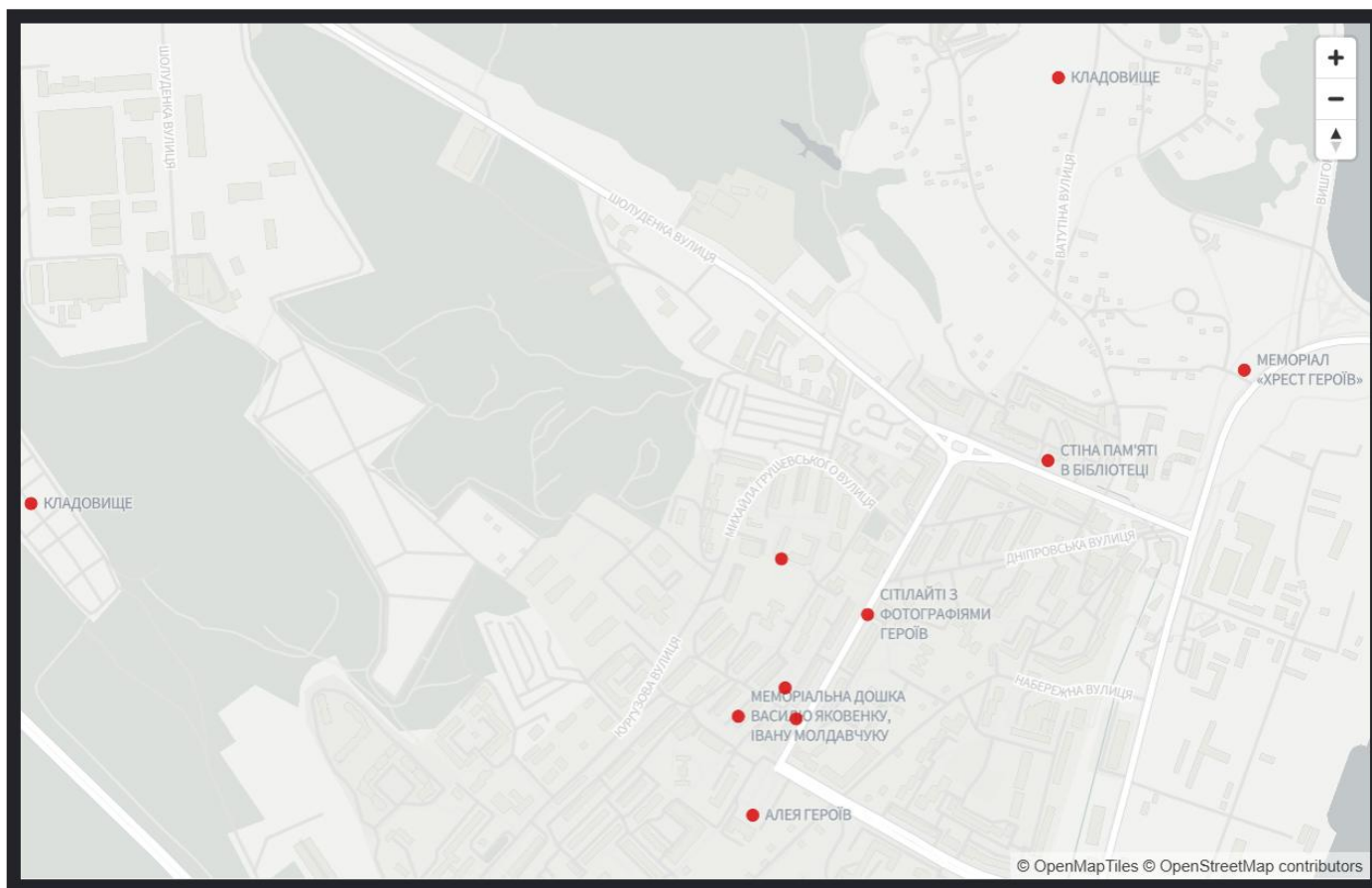
Карта місць пам'яті Ірпінь

Режим доступу <https://public.flourish.studio/visualisation/23625314/>

Карта місць пам'яті Вишгород

Режим доступу <https://public.flourish.studio/visualisation/20413744/>

Приблизний перелік питань на інтерв'ю:

- Чи брали ви участь у якихось заходах або акціях, що були організовані для вшанування загиблих? Якщо так, то яких саме?
- Які ви знаєте меморіальні об'єкти, присвячені загиблим під час війни, які знаходяться у вашому місті? (пам'ятники, меморіали, пам'ятні дошки, тощо)
- Як ви почуваєте себе, коли відвідуєте ці місця?
- Як ви думаєте, яку історію вони розповідають?
- Як ви ставитесь до цих об'єктів? Яке значення вони мають для вас персонально?
- Які ви знаєте практики вшанування, які відбуваються в Вишгороді?
- Які ви знаєте практики вшанування, які відбуваються в Ірпені?

- Як ви ставитесь до цих заходів? Яке їхнє значення для вашої громади, на вашу думку?
- Як ви вважаєте, чи достатньо робиться для того, щоб вшанувати пам'ять загиблих у вашому місті?
- Які практики вшанування відбуваються в бібліотеці Вишгорода, Ірпеня?
- Хто у вашій громаді займається питаннями пам'яті про загиблих?
- Як залучаються місцеві жителі до прийняття рішень?
- Як ви оцінюєте роль окремих ініціатив у збереженні пам'яті про війну?
- Якими ви бачите можливості покращення процесу меморіалізації в вашій громаді?
- Як, на вашу думку, можна залучити більше людей до участі у заходах пам'яті та вшануванні загиблих?
- Яке, на вашу думку, повинно бути майбутнє меморіалізаційних практик у вашому місті?
- Хвилина мовчання - як зародилась ідея? Як реагували мешканці, влада, поліція?
- Чи потрібне було вам додаткове роз'яснення?
- Які на вашу думку існують виклики перед меморіалізацією у Вишгороді?

**Інформована згода на участь в дослідницькому проєкті
«Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024»**

Дата проведення інтерв'ю: 00.00.2025

Прізвище, ім'я, по батькові респондента:

Прізвище, ім'я, по батькові інтерв'юера:

Заславська Інга Аркадіївна, студентка магістерської програми

“Дослідження пам'яті та публічна історія” в Київській школі економіки

Науковий керівник проєкту: Антон Лягуша, кандидат історичних наук, академічний директор програми “Дослідження пам'яті та публічна історія” в Київській школі економіки.

Мета проєкту: дослідити та осмислити вплив локального активізму на процеси меморіалізації та формування наративів про війну

1. "Я, _____, даю свою добровільну свідому згоду на участь у дослідницькому проєкті «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024». Мене проінформовано, що дослідження відбувається у формі інтерв'ю тривалістю близько однієї години, яке буде записано. Я можу відповідати тільки на ті питання, на які маю бажання відповісти. Також я можу попросити призупинити запис в будь-який момент.
2. Мене проінформовано, що матеріали інтерв'ю призначені для використання в освітньо-навчальних цілях в межах навчання на магістерській програмі “Дослідження пам'яті та публічна історія” в “Київській школі економіки”
3. Мене проінформовано, що на основі аудіозапису буде зроблене транскрибування інтерв'ю. Текст буде наданий мені на ознайомлення. За потреби будь-який фрагмент тексту може бути вилучено.
4. Мене проінформовано, що погоджене транскрибоване інтерв'ю може використовуватися частково чи повністю для науково-дослідницьких цілей.

5. Згідно з Законом України «Про захист персональних даних» я сам можу обирати ступінь розкриття інформації про себе та умови подальшого використання матеріалів інтерв'ю.

6. Мене проінформовано, що участь респондента у проєкті є добровільною та безоплатною.

Згода:

Я, _____ (ПІБ), отримав(ла) всю необхідну мені інформацію про дослідницький проєкт «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024» і даю добровільну згоду на участь в ньому, на здійснення цифрового аудіозапису розмови, а також його транскрипту. Докладні умови зберігання, використання та поширення матеріалів інтерв'ю врегульованні Актом передачі прав на інтерв'ю.

Респондент

Прізвище, ім'я, по батькові

Інтерв'юер

Прізвище, ім'я, по батькові
*Заславська Інга Аркадіївна,
студентка магістерської програми
“Дослідження пам'яті та публічна
історія”, Київська школа економіки*

Електронна пошта:

Контактний номер:

Електронна пошта:

izaslavska@kse.org.ua

Контактний номер:

0504401905

Дата, підпис респондента

Дата, підпис інтерв'юера

**Акт передачі прав на інтерв'ю в межах дослідницького проекту
«Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024»**

Дата проведення інтерв'ю: 00.00.2025

Прізвище, ім'я, по батькові респондента:

Прізвище, ім'я, по батькові інтерв'юера:

Заславська Інга, студентка магістерської програми “Дослідження пам'яті та публічна історія” в Київській школі економіки

Я,

(П

ІБ респондента), безоплатно та добровільно передаю студентці магістерської програми “Дослідження пам'яті та публічна історія” в “Київській школі економіки” права на матеріали інтерв'ю (аудіозапис, транскрипт, світлини тощо), отримані під час інтерв'ю, яке відбулося (00.00.2025), яке було записано зі мною в межах дослідницького проекту «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024», для подальшого використання в науково-дослідницьких проєктах.

Цей акт базується на таких нормативно-правових: Закон України «Про захист персональних даних» та стаття 308 Цивільного. Кодексу України «Охорона інтересів фізичної особи, яка зображена на фотографіях та в інших художніх творах».

Я визначаю такі умови використання аудіозапису та транскрибованого інтерв'ю:

- Цей акт передачі прав на інтерв'ю поширюється на проведений відеозапис інтерв'ю зі мною в рамках дослідницького проекту «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024», транскрипт інтерв'ю, візуальні матеріали (світлини, копії документів, тощо);
- Я даю згоду на подальше використання відеозапису проведеного зі мною інтерв'ю, та транскрипт інтерв'ю для підготовки презентації результатів дослідницького проекту «Активізм пам'яті російсько-української війни 2014-2024»

студенткою магістерської програми «Дослідження пам'яті та публічна історія» Київської школи економіки;

- Я даю дозвіл на зберігання відеозапису проведеного зі мною інтерв'ю, та транскрипт інтерв'ю на приватному хмарному сховищі інтерв'юера до 31.12.2027. Відеозапис не буде передаватися іншим особам без додаткової згоди респондента.
- Я погоджую використання матеріалів інтерв'ю в інших наукових, освітніх чи мистецьких проектах лише за додатковою попередньою згодою.

Респондент

Прізвище, ім'я, по батькові

Електронна пошта:

Контактний номер:

Дата, підпис респондента

Інтерв'юер

Прізвище, ім'я, по батькові
Заславська Інга Аркадіївна,
студентка магістерської програми
“Дослідження пам'яті та публічна
історія”, Київська школа економіки

Електронна пошта:

izaslavska@kse.org.ua

Контактний номер:

0504401905

Дата, підпис інтерв'юера